

## ԿՐՕՆԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՈՒՐՈՒԱԳԻՆԻ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

### ԵՐԱՍՄՈՍ ԵՒ ԼՈՒՏԵՐ

Շար. Լախոդի քիւիկն և Վերջ

Այս պատճառաւ, Լուտեր զործադրեց այն բարեկարգութիւնը որուն տենչաց միայն երասմոս: Բայց պէտք չէ զոհանալ պատրանքներով: Կրօնական և եկեղեցական վէճերը հանրային հրապարակին վրայ փոխադրելու գործը լեցուն է ծանր անպատեհութիւններով և լուրջ վտանգներով: Բարեպաշտութիւնն ու բարոյականը ոչ մէկ շահ ունին ատոր մէջ: Լուտեր, յանուն քրիստոնէական ճշմարտութեան և արդարութեան ապստամբելով եկեղեցական հեղինակութեանց դէմ, ահամայ, կը բանար եկեղեցիին դուռները՝ անկարգութեան և անիշխանութեան առջև: Նորոտաց ազատութենէն ամէնէն առաջ օգտուել փութացողներն ընդհանրապէս անոնք են որոնք ընդհուպ պիտի զեղծանին անով: Քրիստոնեայ ժողովուրդը առած էր Ա. Գիրքը, զոր Լուտեր տուած էր իրեն. բայց ամէն մարդ անոր հասկցած ձևով չէր ըմբռներ զայն: Եթէ Լուտեր իրաւունք ունէր ապրստամբելու եկեղեցւոյ պետերուն դէմ յանուն Աստուածաշունչի, այնպէս ինչպէս ինք կը հասկնար զայն, ո՞րքան աւելի իրաւունք ունէին միւս հաւատացեալները մերժելու պարզ վանական Լուտերի հեղինակութիւնը, իրենց հասկցած կերպովը ուսուցանելու համար քրիստոնէական ճշմարտութիւնը: Ահաւոր տնկարգութիւն մըն էր որ սկսաւ առաջին վայրկեանին իսկ. մին ճերմակ կը տեսնէր հոն ուր միւսը սև կը նշմարէր. մէկը կ'ուզէր պահել պատարագը, մինչ ուրիշ մը կ'ուզէր ջնջել վերջընել հաղորդութեան խորհուրդի ունէ տեսակ. մէկը կը փափաքէր պահպանել կղերին կուսակրօնութիւնը, միւսը կ'ուզէր ստիպողական զարմնել ամուսնութիւնը. ու ամէն ոք կը խառնուէր գործին. ոչ միայն համալսարանի աստուածաբանները, այլ

նաև քաղքցի միջակ դասը, և աւաններու զործաւորները և շինական գիւղացիները. իւրաքանչիւրն ունէր իր տեսակէտը, զոր միակ ճշմարտապէս քրիստոնէականը կը համարէր, և կ'ուզէր պարտադրել ուրիշներուն: Բուն կերպով կը վիճաբանէին, և, ինչպէս միշտ, ծայրայեղները ամէնէն աւելի սաստիկ կը պոռային: Տեսնուելիք բան էր. անուս մարդիկ ինչ վստահութեամբ կը վիճէին պատմական կամ դաւանաբանական կնճառ խնդիրներու շուրջ, և յոյժ կասկածելի բարոյականի տէր անհատներ ինչպէս կը շղթայազերծուէին հոռմէական կղերին գայթակղութեանց դէմ:

Այս, երասմոս հոս է որ աւելի իրաւացի կը թուէր քան Լուտեր: Այս խընդիւնները, կ'ըսէր, ամբոխին հասողութեանէն վեր են: Անոնց վրայ ձեռնհաս գիտնականները պէտք է խօսին իրարու հետ: Թո՛ղ հասարակ բարեպաշտներ իրենց փառասիրութիւնը սահմանափակեն սրբակեաց կենցաղ մը ապրելուն մէջ միայն, և ուրիշներու, աւելի յարմարագոյններու թողուն փիլիսոփայելու, բնագիւղները մեկնաբանելու հոգը: Ճատ Լուտերականներ կը տեսնեմ, կ'ըսէր ան Spongianներուն մէջ, և քիչ աւետարանականներ: Լուտերի բոլոր կողմնակիցները զարգացած, պարկեշտ և համոզումով գործող մարդեր չեն. պակաս չեն անոնց մէջ իրենց եպիսկոպոսը նշաւակողներ, մանաւանդ երբ հարբած են, կամ երբ զեղծումներ ուղղելու պատրուակին տակ, իրենք իրենց կ'արտօնեն ամէն տեսակ տոնձգութիւններ՝ ի վնաս իրենց մերձաւորին: Երասմոս չի հասկնար թէ տեստաբանական ըլլալու համար անպատճառ պէտք էր նախատել իր հակառակորդները. ու Լուտեր, բոլոր վարդապետներուն հեղինակութիւնը ինք մերժելէ ետք, չի հանդուրժեր որ մէկը համարձակի իրենինէն տարբեր կարծիք յայտնել: Պապին դէմ պապ. այնքան կ'արժէ Հոռմի պապը, որքան Վիթմպերկինը:

Կ'աղաչեմ, քիչ մը չափաւոր եղէք. կ'աղերսէր Երասմոս: Գեղեցիկ զպրութիւնները կը խամրին, կը ծանակուին աստուածաբանական կիրքերու այս յորդումին մէջ: Բարեպաշտութիւնը վերահաստատելու պատրուակին տակ ատելութիւն կը սերմանուի, քրիստոնէական լոյսը արծարծենքը

սելով՝ ճշմարիտ գիտութիւնը կը սպաննենք: Քիչ մը պակաս վիճեցէք Քրիստոսի բնութեան մասին և աւելի ապրեցէք իր պատուիրաններուն համեմատ:

Ակեպտիկ, կը պատասխանէր Լուտեր: Այս խնդիրները, զորս կ'ուզէք քննել աստուածաբաններու հաւաքումի մը մէջ, ընտիր լատիններէնով և հոետորական արուեստին բոլոր շնորհներովը, հոգիներու յաւիտենական պայմաններն են նոյն իսկ: Բա՛րէ, քրիստոնեայ ժողովուրդը ամէն բանէ առաջ միթէ պէտք չէ՞ որ մտադրադի աստուածային այն ճշմարտութեամբ որ իրեն պիտի ապահովէ յաւիտենական կեանքը: Սիրտ չ'ընէր ուղղակի Աստուծոյ խօսքէն հանել զինքը վերածնող երկնային մանանան. այս հոգը կ'ուզէ նետել սխալական մարդոց վրայ, որոնք, հակառակ իրենց գիտութեան, իրենք իրենց մէջ իսկ համաձայն չեն: Ահա կը տեսնուի թէ Երասմոս չէ մերձեցած աստուածային հոգիին, չէ ընդունած հաւատքի ներքին լուսաւորութիւնը: Եթէ ըմբռնած ըլլար քրիստոնէական ճշմարիտ հաւատքը, պիտի գիտնար թէ քրիստոնեայ հաւատացեալը յաւիտենական կեանքի աղբիւրէն միայն պէտք է ըմպէ, և, առանց այլալի, առանց գաղտնամտութեանց, բացորոշապէս յայտարարէ իր հաւատքը: Ի՞նչպէս կարելի է ճառել այսքան լուրջ խնդիրներու վրայ գրականութեան շնորհներէն միայն տարուելով, ոգելից խօսքեր ընելով, և, տեղն է ըսել, մտադրօտելով: Քրիստոնեային համար միջին կէտ չկայ. կարելի չէ իրաւախոհութիւն ընել ո՛չ սխալին և ո՛չ մեղքին հետ: Եթէ բարեկարգեալներուն մէջ կան այնպիսիներ՝ որոնք անարժան կեանք մը կը վարեն, անոնք ինքնին կը դատապարտուին: Եթէ ժողովուրդը շատ սղէտ է Ս. Գիրքը հասկնալու մասին, պէտք է կրթիկ զայն. մնաց որ Ս. Գիրքը կատարելապէս յստակ է հաւատք ունեցողին համար: Գալով միւսներուն, անոնք եթէ նոյնիսկ իրենց մայրենի լեզուին չափ յունարէն և եբրայեցերէն գիտնան, երբեք պիտի չհասկնան յայտնութեան ճշմարիտ տարողութիւնը:

Բացարձակ միտքերուն և ամէն խընդիրի զանազան կողմերը միանգամայն տեսնելու ատակ մարդոց միջև եղած յաւիտե-

նական վէճն է ասիկա: Առաջինները կ'ամբաստանեն երկրորդները իրր սոսկ սկեպտիկներ և հաւատք ու սկզբունք չունեցող մարդեր. իսկ երկրորդները կը զանգատին միւսներուն անձկամտութիւնէն և անդիջողութենէն: Մէկ կողմին կը պակսի հաստատակամութիւնը, միւսներուն՝ հեռատեսութիւնը, և մեր խեղճ մարդկութիւնը անդադար կը ձեռուի հաւատացեալներու բացարձակապետութեան և խմատուններու մեղկութեան միջև:

\* \* \*

Երասմոս միայն Լուտերը չէ որ կը մեղադրէր քրիստոնէից տիեզերական քուէին ենթարկած ըլլալուն համար խնդիրներ՝ որոնք Եկեղեցւոյ առաջնորդներուն իրաւասութեան և գիտնականներուն ձեռնհասութեան կը պատկանէին: Նոյնքան կը մեղադրէր նաև բարեկարգականները իրենց ստատկութիւններովը Եկեղեցիին օրէնքն ու կարգը և աւանդական պաշտամունքի սովորութիւնները տակնուվրայ բրած ըլլալուն համար: Անիկա կը մտածէր այն սեպականատէրերուն պէս որոնք կը կարծեն թէ լաւագոյն է եղած տունը նորոգել քան փլցնել զայն՝ տեղը նոր մը կառուցանելու համար բոլորովին տարբեր ձևով: Հոռոմէական Եկեղեցւոյ սովորութիւններն ու արարողութիւնները այլասերած էին, պատճառ տալով որ հաւատացեալներուն մէջ ամէն տեսակ աւելորդապաշտութիւններ բազմանան: Ինք գիտէր ասիկա. բայց միթէ լաւագոյն պիտի չըլլա՞ր անոնց մէջ նոր ոգի մը մտցնել՝ քան թէ ջնջել խափանել զանոնք. պահել հին տիկերը, անոնց մէջ նոր գինին լցնելու համար: Կ'ըսէր. Սրբոց պաշտամունքը, զոր օրինակ, չկայ Ս. Գիրքին մէջ, և հոյլ մը տխմար բարեպաշտութիւններ, աւելորդապաշտութիւններ անկից յառաջ կուգան: Բայց ասիկա միթէ պատճառ մըն էր զայն խափանելու համար: Բնաւ ամենեւին: Կ'ուզէր որ մարդոց ուսուցչութիւնը չափազանցութեան չտանիլ զայն, ուղիքի ատեն սուրբերէն չխնդրել այնպիսի օգնութիւն զորս բարձր և հասկնալի ծայնով պիտի չհամարձակէին խնդրել իրենց նմաններէն: Մասունքներու պաշտամունքը իրեն այնպէս կը թուէր թէ շատ մը

գեղձումներու պատճառ կ'ըլլայ: Զուարթ խոհանքներով կը ծաղրէ Բէնթըրպըրիի Ս. Թոմասին մուճակները և անոր զրպանին թաշկինակները, զորս ուխտաւորներու կը ներկայացնէին համբուրներու համար, և ուրոնք հաւանարար ստահակի մը կոշիկն ու թաշկինակն էին: Բայց պէտք կա՞յ խոռվութիւններ յառաջ բերելու վտանգն աչք առնել՝ մէջտեղէն վերցնելու համար այս թշուառական կոշիկները: Անձնագէտ կը նախընտրէ որ ժողովուրդին սերվեցուի հետզհետէ մոռացութեան մատնել այս աւելորդապաշտութիւնները, մինչև որ աւանք ինքնին անհետանան:

Այսպէս նաև պաշտամունքի միւս բոլոր կերպերուն համար. թափօրները, պատկերներու պաշտելութիւնը, Սուրբ Կոյսին պաշտամունքը, ուխտագնացութիւնները, վանական կենցաղը, քահանայից կուսակրօնութիւնը, խոստովանութիւնը, վերջին օծումը, և նոյնիսկ պատարագը: Պիտի ուզէր որ ժողովուրդը, կղերին ձեռքով նոյն իսկ լաւագոյնս դատաւարակուած, տակաւ առ տակաւ կորսնցնէ անոնց ունակութիւնը, մինչև որ բոլոր այս կարգերը մեռնին վերջնականապէս: Փոխանակ այսպէս ընելու, բարեկարգիչները և իրենց կուսակիցները կ'արդիւնէին թափօրները, կը խորտակէին կոտ կը վերցնէին պատկերները և կեղեցիկներէն, կը մերժէին որպէս պղծութիւններ՝ Ս. Կոյսին կամ սուրբերուն պաշտամունքը, կ'արտաքսէին վանականները իրենց վանքերէն, կը ստիպէին քահանաները ամուսնանալ, կը կործանէին խորանները: Ստուգապէս անտանելի էր ասիկա հանդարտ խառնուածքով մարդու մը համար:

Լայնախոհութիւն. ահա ինչ որ կը պահանջէր անիկա ամէնքէն ալ, կաթօլիկներէն և բողոքականներէն միանգամայն. երկու կողմէն ալ նոյնքան անյաջողութիւն գտնելով. որովհետև հերոսներու այս դարը կ'սիրէ համար եղած էր և ոչ թէ փոխադարձ հանդուրժումի: Թողէք ուրեմն որ ամէն ոք իրեն հաճոյ թուածին պէս հասկնայ և ի զործ գնէ պաշտամունքի արարողութիւնները, մեղմիւ կը զգացրէր ան իր ժամանակակիցներուն: Ահա քահանայ մը որ պատարագ կը մատուցանէ. մին գոյացափոխութեան հրաշքը կը

տեսնէ ատոր մէջ և համոզուած կը մնայ թէ նշխարն ու գինին Քրիստոսի մարմինն և արիւնին փոխարկուած են քահանային օրհնութեամբը. միւսը հոն կը տեսնէ համադրակցութեան հրաշքը, Լուսերի հասկցած կերպով, և կը հաւատայ որ նշխարը նշխար կը մնայ, բայց նոյն ատեն Քրիստոսի մարմինը խորհրդաւոր կերպով մը անոր կը կցորդուի. երրորդ մըն ալ, Պալցի բարեկարգականներուն պէս, ամբողջ արարողութեան մէջ կը տեսնէ անքակտելի միութեան մը նշանը, որ կը միացնէ Քրիստոսը իր Եկեղեցիին: Ինչո՞ւ ամէնքը նոյն պաշտամունքին չմասնակցէին, իւրաքանչիւրը իր ուղած ձևովը հաղորդուելով հանդերձ կենդանի Քրիստոսին հետ:

Հիանալի՜ լայնամտութիւն, որ սակայն իր ժամանակինը չէր, և թերևս չէ ոչ մէկ ժամանակինը: Կրնո՞նք երևակայել կաթօլիկ քահանան, որուն գայ մէկը ըսելու թէ շատ աղէկ ալ կրնայ մասնակցած ըլլալ պատարագին, առանց հաւատալու իրականութեանը զոհին, զոր ինք կը կարծէ կատարել խորանին առջև: Հաւատաքննութիւնը կ'այրէր, կը վառէր մարդերը ասկէ պակաս պատճառով ալ: Ու Լուսերի նուազ չէր սրտմտեր մտածելով որ մէկը կրնար խորհիլ թէ պիտի կրնայ փրկուիլ Ս. Գիրքի ուսուցումներուն հակառակ վարդապետութիւն մը ընդունելով: Ահ, բարեկարգականները շատ լաւ գիտէին թէ ինչո՞ւ կրցած տեղերնին այնքան անպթօրէն կը ջնջէին հոռոմէական Եկեղեցւոյ կարգերն ու արարողութիւնները: Իրենց տեսութեամբ, այս արարողութիւններն էին որ ծնունդ տուած էին բոլոր այն սխալներուն և աւելորդապաշտութիւններուն՝ որոնց մասին բողոքներ էին իրենք: Ախտը բուժ թելու համար, կը մտածէին հարկէ ջնջել անոր պատճառը, ու չէին վարաներ անհրաժեշտ նկատուած անգամահատութիւնները ընելու, վախկոտ հոգիները խրաւեցնելու կամ հին կուսակիցները վիրաւորելու վտանգն ալ յանձն առնելով: Որովհետև իրենց համար խնդիրը մարդկութեան փրկութեան վրայ էր, այսինքն այն սուրբ դատին՝ որուն մասին իրաւախոհութիւն ընելու իրաւունք չունի ոչ ոք:

\* \* \*

Իրաւունք չունէին արդեօք: Ամէն ոք իր խառնուածքին և համոզումներուն համեմատ պիտի լուծէ այս խնդիրը:

Տեսականին մէջ Երասմոս իրաւունք ունէր. գործականին մէջ՝ Լուտեր, որովհետեւ Լուտեր կ'ապրէր բուն ժողովուրդին մէջ, ու կը ճանչնար անոր տկարութիւնները, կիրքերը և պարզ լուծումներու սէրը: Ընկերական բարեփոխութիւն մը չի կրնար սահմանափակուիլ գրագէտներու պզտիկ շրջանակի մը, ընտանիքի մը մէջ. պէտք է անիկա տարածուի ժողովրդային զանգուածին վրայ: Ժողովուրդին վրայ է որ պէտք է ազդել:

Ո՛հ, անկասկած, Երասմոս Լուտերէն շատ աւելի լաւ կը տեսնէր բողոքական թէզին տկար կէտերը՝ առնթիւ կաթոլիկ թէզին տկար կողմերուն: Իրաւունք ունէր անիկա մատնանշելու բարեկարգականներուն վարդապետական ինքնիշխանականութիւնը, նորածին բողոքական եկեղեցիին ընտիր ցորենին մէջ վխտացող մոլախոտերը: Հազար անգամ իրաւունք ունէր՝ երբ գէժ կ'ելլէր անոնց այն յաւակնութեան, որով կ'ուզէին, վերջապէս, Ս. Գիրքի իրենց անհատական մեկնութիւնը ընդունիլ տալ իրրեւ աստուածային յայտնութիւն: Ճշմարտութիւնը միայն կ'ըսէր ան, երբ կը հաստատէր թէ վէճի մէջ եղող աստուածաբանական խնդիրներուն լուծումը մտաւորականներուն գործը միայն կրնար ըլլալ, և ոչ թէ տգէտ ամբոխին: Աւելի արդի, աւելի ազատաստ, աւելի աշխարհիկ, մեր այժմեան քրիստոնէութեան աւելի համաձայն քրիստոնէութիւն մը կը ներկայացնէր, երբ կը յորդորէր մարդերը՝ չկորսուիլ վարդապետական այնպիսի վիճարանութիւններու մէջ, որոնք յաճախ իրենց իմացականութեան տարողութենէն անգին կ'անցնէին, այլ յարիւր գործնական քրիստոնէութեան մը, իրենց բարեպաշտութիւնը արգիւնաւորել վարուց սրբութեան մէջ, ապաւինելով Աստուծոյ և Քրիստոսի: Ի մի բան՝ ունենալ աւելի Քրիստոսի կրօնքը քան Քրիստոսի վրայ կրօնք մը: Անիկա, հիւանալիօրէն ընդարձակ հորիզոնի մը ամբողջ տարողութեամբ, կը գլէր կ'անցնէր բարեկարգականներուն գիտութիւնը: Ա-

նիկա եղաւ ինչ որ Վոլթէն պիտի ըլլար ԺԼ. դարուն. համայնագէտ միտք մը, որ ամէն բանի մասին ծանօթութիւն ունի, հպած ըլլալով ամէն բանի. պատմութեան, սրբազան գիտութեան, արտաքին դպրութեանց, գրական քննադատութեան, փիլիսոփայութեան, մանկավարժութեան, բարոյագիտութեան, քաղաքականութեան, եկեղեցւոյ: Իւրացուցած էր այս ամէնը և ունէր անոնց բոլոր առաւելութիւնները, և սակայն, առանց Լուտերի, երբեք պիտի չկարենար իրագործել մեծ բարեկարգութիւնը զոր աշխարհ կը պահանջէր, և որմէ կաթոլիկ եկեղեցին ալ օգտուեցաւ բողոքական եկեղեցիին չափ. որովհետեւ չունէր մեծ հոգիներու քաջութիւնը, որովհետեւ չունէր խանդավառութիւն, չունէր այն հաւատքը որ կը տեղափոխէ լեռները, որովհետեւ երբեք չէր ճանչնար Խաչին յիմարութիւնը: Ստացած էր ճշմարտութիւնը, բայց ճշմարտը չէր տիրացած անոր. իրեն վստահուած դատէն առաջ՝ իր վրայ է որ կը խորհէր նախ. ուրիշ ամէն բարի բանէ աւելի կը նախընտրէր խաղաղութիւնը և հանդարտութիւնը. ինքզինքը անատակ կը ցուցնէր կեանքի մեծ կոխներու: Արդ, կեանքը կը պահանջէ վտանգներուն զիմագրաւել և փոթորիկներուն խիզախել գիտցող մարդեր միայն, հզօր հոգիներ, որոնք, խաղաղութիւնը ունենալով իրենց խիզճի տեսանին մէջ, չեն սարսիւր արտաքին ցնցումներէ: Վաւ է ըսել ճշմարտութիւնը, կը գոչէր Երասմոս, բայց պատշաճ չէ ըսել զայն բոլոր մարդոց, ոչ ալ ամէն ատեն, և ոչ ամէն կերպով, և այս սկզբունքին համեմատ կը կշռէր, կը կշռադատէր իր խօսքերը, սխալ դրութեան մէջ չիյնալու վախէն. մէկ ձեռքով ետ կը քաշէր միւսով արդէն տրւածը: Լուտեր, Վօրմսի մէջ, կը պատասխանէր իր կեանքը իրենց ձեռքը ունեցողներուն. «Ահաւասիկ եմ ես, ուրիշ կերպ չեմ կրնար ընել. Աստուած թող օգնէ ինծի»:

Երասմոս մեծ միտք մըն է. Լուտեր մեծ խիզճ մը: Ժողովուրդին հոգին է որ կը խօսի անոր բերանով: Անոր բրտութիւնը և երբեմն նոյնիսկ վայրագութիւնը ունի ան. բայց նոյն ատեն ունի նաև անոր բացարտութիւնը և բնականութիւնը: Իր խօսքերուն և գրութեանց մէջ՝ երկրի խորերէն ժայթքող աղբիւրակի մը ինքնաբե-

բախանութիւնը կայ: Այսպէս, իր խորհուրդը մարդկային հոգիին խորութիւններէն է որ վեր կուգայ. իր կեանքը, քրիստոնեայ սիրտին ներքին տոսմն է, իր տկարութիւնէն տանջուած, իր էութենէն ջախջախուած, մեղքէն անդոհուած, բայց երկնաւոր Հօր գոհարանութիւններովը շողափայլ, և Անոր վրայ ունեցած վստահութեամբը բերկրալից. որովհետեւ զգացած է աստուածային շնորհքին ճառագայթիւր իր վրայ, ինչպէս արեւը՝ որ գարնան հետ նոր կեանք մը կը բերէ ձիւնէն զլխահակ և անձրեւէն թոսմած բոյսին:

Երասմոս իմաստուն մըն է. Լուսիւ՝ մարգարէ մը: Առաջինը իրերը կը տեսնէ ինչպէս որ են, երկրորդը՝ ինչպէս որ պէտք է ըլլային: Առաջինը կը զատորոշէ, վերապահումներ կ'ընէ, ամէն մէկ խնդիր կրկին ու կրկին կը շրջըրջէ, վերջին ծայր խոհեմութեամբ և ճշգրտատեսութեամբ. երկրորդը ապացուցելէ աւելի կը հաստատէ, բայց իր հաւատումին մէջը կ'անցընէ զինք ոգեւորող համոզումին ջերմութիւնը. զինքը տանող խոյանքին մէջ կը քաշէ կը բերէ միւսները: Իր մէջ ինչ մը կայ հզօր շունչէն փոթորիկին՝ որ կ'աւել կը տանի ճամբուն վրայի խոշընդոտները, որ կը կոտորտէ դարաւոր ծառերու խրոխտ գազաթները և ցնորարեր հոգմապտոյաներով կը թոցնէ անտառներու եղերքը կուտակուած մեռած տերեւները, սակայն միւս կողմէ, կը մաքրագործէ մթնոլորտը, վերջնականապէս հալածելով մանրէներն ու ժանտահոտութիւնները, որոնց ակտաժէտ ազդեցութիւնը կը տարածէր հիւանդութիւն և մահ: Ներկայ նորածին ընկերութեան մը մեծ ներշնչեալն է ան, նուազ զարգացած, նուազ գրահմուտ, նուազ սրամիտ, նուազ նրբախոհ քան Երասմոսը, սակայն աւելի ուժեղ՝ կոխի մէջ, և աւելի ատակ՝ ամբոյսը իր ետէն ընդ քարշ տանելու:

Արդ, կրօնական և ընկերական բարեկարգութիւնները տեսանդններու դործն են և ոչ թէ իմաստուններու, հաւատքի՝ և ոչ թէ գիտութեան մարդոց: Ամբոյսին առջև զի՛ր ամէնքն ալ, պատմաբանը, տընտեսագէտը, գիտունը, որ մեթոտեալ և շրջահայեաց կերպով մը կը պարզէ քաղաքական կամ ընկերային հարցի մը տարբերը, և հետորը, որ նոյն այդ խնդրին

մէկ երեսը կը համառօտէ կրակոտ լեզուով մը, նուազ կատարեալ, նուազ ճշգրիտ, և նոյնիսկ նուազ ճշմարիտ կերպով մը, պիտի տեսնէք հետորը որ իրեն կը քաշէ ամբոյսը զոր գիտունն առ առաւելն պիտի հետաքրքրէ միայն, որովհետեւ ճարտասանը սրբոգան հուր մը ունի, վասնզի կը յուզէ իր ունկնդիրներուն սիրտն ու խիղճը, եւ ոչ միայն իմացականութիւնը, որովհետեւ շարժման մէջ կը գնէ մարդկային հոգիին կենդանի ոյժերը:

Բաւական չէ իրաւունք ունենալ. պէտք է նաեւ համոզել միւսները՝ իր իրաւունք ունենալուն մասին: Բաւական չէ զանոնք համոզելը. պէտք է կարենալ զանոնք ետեւէն քաշել տանիլ. ու ասոր համար պէտք է նախ ունենաւ հաւատք, պէտք է նուիրութիւն դատին՝ որուն յաղթանակին կը ցանկաս: Պէտք է անոր պատկանիս մարմինով և հոգիով. զոհուիս անոր համար: Անձին զոհը, ընկերութեան վրայ կրօնական կամ բարոյական ազդեցութիւն մը ի գործ գնելու համար առաջին պայմանը այն է: Ու այն է ահաւասիկ դասը որ կը հետեւի բազմապատկենէն զոր ըրինք Երասմոսի և Լուսիւի միջև, ու քրիստոնեայ վերածնութեան ըմբռնած բարեկարգութեան և Լուսիւի կատարած բարեկարգութեան միջև:

Եւ այս ճշմարտութիւնը լոկ ԺԶ դարուն համար չէ որ իր արժէքը ունի: Անիկա բոլոր ժամանակներուն կը պատկանի: Եկեղեցին, արդարեւ, միշտ պէտք ունի բարեկարգութեան, մարդկային ընկերութիւնը, ինչպէս բոլոր կենդանի գործարանաւորութիւնները, շարունակ պէտք ունի սնանելու վերանորոգուած և հոգեկան սրնունդով մը: Կրօնական նիւթապաշտութիւնը, մեծ սկզբունքներու ծածկոյթին տակ դիմակաւորուած ամբարոյականութիւնը, երջանիկներու և առանձնաշնորհեալներու եռասիրութիւնը, ամէն ժամանակի մէջ կ'երեւին ու կան, ինչպէս Լուսիւի և Երասմոսի ատեն, ու խղճի և անշահաղէտ հաւատքի մարդոց պարտականութիւնն է անդադար պայքարել կրօնքի շեղումներուն կամ մեքենայութեանց դէմ: Արդ, ատոր համար չի բաւեր ուսումնասիրել չարիքը, զայն նկարագրել, զայն ողբալ, բարեկամներու շրջանակի մը մէջ անոր վերաբերմամբ ունենալ խօսակցու-

թիւներ, որոնք կրնան նոյն խի շատ ալ շահագորգական եղած ըլլալ, ու յետոյ տուն դառնալ, հազնիլ սենեակի պարեւ-գօտն ու շղուականները, հրճուանք պա-լով որ իմաստուն մարդոց հետ տեսակցած է, և ինք իրեն ըսելով որ ճամարտութիւնը եւ արդարութիւնը իրենք իրենց ճամբան կը գտնեն աշխարհի մէջ, առանց պէտք

ըլլալու որ մենք իրենցմով գրադինք: Ոչ. որովհետեւ արդարութիւնը եւ ճամարտու-թիւնը զիրենք ճանչցողներուն նուիրումովն է որ կ'արժէքաւորուին եւ համոզումները այն ատեն միայն իրապէս գորաւոր են եւ փրկարար, երբ գործի կը վերածուին:

Թրգլ. ՀՐԱՆԴ ՍԱՐԿՍԻԱԴ

J. RÉVILLE

## ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

### ԱՌ ՍՈՒՐԲ ԿՈՅՍՆ

Աշխարհամասրան Գանձի մը, որուն սկզբնաորոշիւնն է  
«ՄԱՔՐԵԱԼ ՏԱՃԱՐ ՍՈՒՐԲ ՏԷՐՈՒՆԱԿԱՆ»

Տէրն Տերանց, Աստուծն Աստուծոց

Եւ քեզ զպարգեսս, սուրբ արքոց:

Գունդն առաքելոց.

Զի կազմեսցես քեզ, Կոյս, թագ գլխանոց:

Զմարգարէից գումարսն արքոց.

Զի արասցես Կոյս, քեզ, փողանոց:

Զֆառաբուխ վրսակըս գետոց.

Զաւետարանն, քեզ տուի խնկոց:

Զհայրապետաց ժողովն արքոց.

Ակունք ընտիր, Կոյս, քեզ, բազկանոց:

Զվարդապետ ֆարգն արքոց.

Զորս ընդունիս, Կոյս, քեզ գնդանոց:

Զմարտիրոսաց արիւնըն արքոց.

Զի ընկալցիս, Կոյս, քեզ վառ ներկոց:

Զնգնաւորաց անձինս արքոց.

Կոյս, քեզ լիցին ակունք ի շարոց:

Զկուսանաց հոյսն մաքրելոց:

Զի յարմարին, Կոյս, քեզ լանջանոց:

Տալ քեզ պսակս զայս ի մարդկայնոց

Հաւատացեալ քո ժողովրդոց:

Զողորմածաց զինչս բաշխելոց.

Զի եղիցին, Կոյս, քեզ վարդ խաղոց:

Զպահագողաց վարս պարկեւոց.

Զի հոտոտես, Կոյս, ի հոտ մեկոց:

Զմարդասիրոց աղաքըս արքոց,

Զի պարարիս իբր ի կերակրոց: